

Nyt fra Sprognævnet

1999/3 september

Indhold

Artikler

- [Den Danske Ordbog](#)
- [Den bare skjorte](#)

Spørgsmål og svar

- [Fra ... til](#)
 - [Postdistrikt Odense](#)
 - [Interessant](#)
 - [Indtag eller indtagelse](#)
-

Den Danske Ordbog

- en kommende kollega til Retskrivningsordbogen.

Af *Ebba Hjorth*

Retskrivningsordbogen

Den grønne retskrivningsordbog, som så mange elsker og så mange elsker at hade for nu at indlede med et lidt slidt udtryk, er formodentlig særdeles velkendt af dette blads sproginteresserede læsere. Læserne er derfor også bekendt med at Retskrivningsordbogen (RO) først og fremmest bruges når man er i færd med at skrive en tekst og gerne vil sikre sig at den tekst man frembringer, er i overensstemmelse med de gældende retskrivningsregler, altså benytter sig af den officielle ortografi. Det er en ordbog som har til formål at *foreskrive* hvordan ordene i dansk staves korrekt, som man især anvender når man skal *skrive en tekst*, og som derfor indeholder de forholdsvis få *typer af oplysninger* som ordbogens formål og brug kræver.

Den Danske Ordbog

Med disse få bemærkninger har jeg allerede nævnt de tre vigtigste områder hvor Retskrivningsordbogen adskiller sig fra den kommende kollega, *Den Danske Ordbog* (DDO). Men før jeg nærmere beskriver forskellene mellem RO og DDO, vil jeg kort præsentere projektet DDO.

Arbejdet med DDO har været i gang siden september 1991, og ordbogen, der skal være i seks bind og dække perioden fra 1950 til udgivelsestidspunktet, begynder at udkomme på Gyldendals Forlag i år 2002. Ordbogen udgives af *Det Danske Sprog- og Litteraturselskab*, der også stod for udgivelsen af *Ordbog over det Danske Sprog 1-28*, nationalordbogen over det danske sprog fra 1700 til 1955. Kulturministeriet og Carlsbergfondet finansierer DDO med halvdelen hver. I den plan⁽¹⁾ for projektet som lå til grund for ministeriets og fondets bevilling, siges det om ordbogens anlæg og indretning: *Den planlagte ordbog over dansk nutidssprog skal rumme de oplysninger og den vejledning, som en stor og varieret brugergruppe vil søge i den; og den skal være således indrettet, at den vil lægge også den utrænede bruger de færrest mulige hindringer i vejen.* Videre hedder det: *Den skal være en bred almensproglig ordbog, som også medtager de alment brugte fagord. Den skal dække det skrevne sprog og inddrage det talte. Dens sigte skal i almindelighed være at beskrive og vejlede, men når det gælder stavning, skal den angive normen. Den skal rumme oplysninger om ordenes stavning, udtale, betydning og brug, om ordklasse, bøjning og orddannelse, samt om ordenes oprindelse og datering i dansk. Disse oplysninger illustreres med et stramt redigeret udvalg af citater.*

Kilder til Den Danske Ordbog

På ordbogen arbejder for øjeblikket ti leksikografisk skolede sprogforskere med at virkeliggøre projektet inden for de givne tidsmæssige og økonomiske rammer. Den leksikografiske beskrivelse af de enkelte ord bygger på fem forskellige kilder: Den vigtigste er en tekstsamling, et korpus i elektronisk form på 40 millioner ord fordelt på 44.000 forskellige tekstprøver. Denne tekstsamling, der er opbygget af nogle af ordbogens medarbejdere, er sammensat således at ordbogens alsidige formål kan opfyldes. Samlingen rummer både tale- og skriftsprog, almensprog og fagligt sprog, sprog produceret af professionelle sprogbrugere som forfattere, journalister, politikere o.l. og sprog produceret af mennesker der ikke har som erhverv at udtrykke sig skriftligt eller mundtligt. De 44.000 tekstprøver dækker en meget bred vifte af teksttyper og genrer.

Dansk Sprognævnets samlinger er en anden vigtig kilde som redaktionen udnytter ved artikelskrivningen. Et stort korpus af sproginteresserede danskere, som vi kalder Spordhunde,⁽²⁾ sender desuden løbende sproglige iagttagelser ind til ordbogens redaktion. Disse indberetninger er gennem årene blevet til en stor og værdifuld elektronisk database, som redaktørerne har adgang til i det daglige redaktionsarbejde.

Endelig er redaktørernes egen viden en væsentlig kilde ved artikelskrivningen, ligesom også eksisterende ordbøger konsulteres fra tid til anden.

Retskrivningsordbogens oplysningstyper og formål

En artikel i RO's ordbogsdel består typisk af opslagsord der viser ordets officielle stavemåde, af ordklasseangivelse og af bøjningsoplysninger. For substantivers (navneords) og verbers (udsagnsords) vedkommende er oplysningen om ordklassen indeholdt i bøjningsoplysningerne, og for substantiver gælder det desuden at oplysninger om ordets køn som hovedregel skal uddrages af bøjningsoplysningen om bestemt form. I en del substantivartikler er der oplysninger om hvordan ordet opfører sig når det danner en

sammensætning med et andet ord. Endelig indeholder en del artikler en kortfattet betydningsbeskrivelse hvis formål det udelukkende er at identificere ordet. Nogle få artikler nævner faste forbindelser som et opslagsord indgår i, især hvis opslagsordet er sjældent uden for den faste forbindelse. Hovedoplysningstyperne i RO er altså *ortografiske oplysninger*, *ordklasseoplysninger*, *bøjningsoplysninger* og *orddannelsesoplysninger*, mens *betydningsoplysninger* og *oplysninger om faste forbindelser* er til stede i beskedent omfang.

Disse oplysningstyper er nødvendige og tilstrækkelige til at opfylde RO's formål, nemlig at hjælpe brugeren til at *fremstille* en (oftest skriftlig) tekst i overensstemmelse med den officielle danske ortografiske *norm*. Ordbogsdelen i RO kunne man kalde en normativ produktionsordbog.

Den Danske Ordbogs oplysningstyper og formål

Som det fremgår af citaterne ovenfor fra planen for DDO, skal DDO opfylde flere formål end at *angive normen*. Den skal ud over at *foreskrive* også *beskrive* sproget som det er, og *vejlede* i brugen af det. Dertil kommer at oplysningerne skal illustreres eller dokumenteres med autentiske *citater*. DDO skal, ud over at være nyttig ved fremstilling af tekster, i mindst lige så høj grad kunne bruges når man skal forstå tekster man læser eller hører, når man er modtager og ikke afsender. DDO har derfor helt naturligt langt flere oplysningstyper i en ordbogsartikel end RO. DDO er således både en normativ og en deskriptiv ordbog, en ordbog som kan anvendes både ved produktion og reception af tekster, og som i en vis udstrækning dokumenterer sine oplysninger med autentiske sprogprøver.

Jeg vil i det følgende give nogle eksempler på hvordan DDO løser sin mangeartede foreskrivende, beskrivende, oplysende og dokumenterende opgave. Eksemplerne stammer fra DDO's database over færdige artikler, men jeg vil gerne understrege at typografien ikke er den endelige, men blot en hjemmegjort, som vi anvender i det daglige arbejde. Ligeledes er adskillelsen mellem de enkelte oplysningstyper ikke endeligt fastlagt, og også kildeangivelserne til citaterne er foreløbige.

At foreskrive og beskrive ortografi

Substantivet *akilleshæl* bliver behandlet i to artikler i DDO:

akilleshæl sb. (uofficiel, men meget alm. stavemåde: ~~achilleshæl~~)
fk. -en, -e, -ene

[...] ((Ingen lydskrift i netversionen))

sårbart, svagt punkt i en ellers stærk helhed
EF-debatten er den socialdemokratiske akilleshæl
B.T. 1991

HIST: efter den gr. sagnhelt *Achilleus*,

hvis moder gjorde ham usårlig ved at
dyppe ham i floden Styx, men glemte
hælen som hun holdt ham i

~~achilleshæl~~ sb. - uofficiel, men
meget alm. stavemåde af **akilleshæl**

Den officielle stavemåde af dette ord er og har i alle de retskrivningsordbøger som er udkommet i DDO's periode, været *akilleshæl*. Derfor er denne form også opslagsord i DDO, og det er under denne form artiklen i DDO bringes. DDO's korpus har i alt 37 forekomster af dette ord inkl. bøjningsformer. Af disse 37 former staves de 21 med -k-, mens de 16 staves med -ch-. For både at angive normen og beskrive sproget som det er, har vi valgt også at bringe en artikel med opslagsordet *achilleshæl* der beskriver denne stavemåde som *meget almindelig*, hvad man må sige den er når næsten halvdelen af sprogbrugerne vælger denne form. Vi beskriver den som *uofficiel* og henviser samtidig til den officielle stavemåde med -k-. På denne måde mener vi at have opfyldt vores dobbelte formål, nemlig at vise normen, *akilleshæl*, og at beskrive sprogbrugen, *akilleshæl* og *achilleshæl*. Desuden mener vi at vi med disse to artikler har skabt opmærksomhed om problemet -k-/-ch-, og vi mener vi har gjort de ordbogsbrugere som tror ordet staves med -ch-, en tjeneste ved at de kan finde ordet på den plads som de forventer, og blive henvist til ordets officielle stavemåde. Er *achilleshæl* ikke opslagsord i DDO, kan brugeren tro at ordet ikke er med i ordbogen, og fortsætte med at anvende den forkerte stavemåde. Som det ses, er den uofficielle form med -ch- nævnt i artiklen med den rigtige opslagsform *akilleshæl*. Historien om Achilleus der blev dyppet i floden Styx, er åbenbart så levende at det naturligt falder en stor del af sprogbrugerne i pennen at bruge den fremmede stavemåde af sagnheltens navn i sammensætningen, og vi mener at en redegørelse for stavemåden med -ch- hører hjemme i beskrivelsen af *akilleshæl*. Hvordan de forkerte eller uofficielle stavemåder typografisk vil blive præsenteret i ordbogen, er endnu ikke fastlagt, men sikkert er det at det helt tydeligt vil komme til at fremgå når der er tale om en ikke-normeret form.

Problemerne med retskrivningen og med håndteringen af DDO's foreskrivende og beskrivende sigte kan imidlertid være mere komplicerede end problemerne med *akilleshæl*. Eksempelvis kræver adjektivet *sej* følgende behandling i DDO (det lille nummer på opslagsordet tjener til at adskille ordet fra det enslydende substantiv der betegner en fisk):

sej²adj. (nu uofficiel, men alm.
stavemåde: *sejg*)
-t, -e; -ere, -est
[...] ((Ingen lydskrift i
netversionen))

1 sammenhængende; svær at
rive i stykker el. adskille om
materiale

Melets indhold af gluten gør

*dejen sej og elastisk og muliggør
hævning Fakta 1988. De store
spændinger får ..
vandoverfladen til at virke som
en sej hinde, der kan modstå
forholdsvis store belastninger Se
og Hør 1983*

- svær at skære over og tygge fx
om kød mods.: mør

*[Han] sank krampagtigt et stykke
temmelig sejt oksekød O.*

Johansen: Med hilsen fra Sheila 1988

- ofø anstrengende, besværlig og
langvarig = drøj; typisk: ~ *kamp*;
lang og ~

*Regeringen har efter flere
måneders seje forhandlinger
indgået forlig med*

*Socialdemokratiet Ekstra Bladet
1989*

- ofø kraftfuld og vedholdende
(trods modstand og forhindringer)
fx om bevægelser; typisk: *det lange*,
*seje *træk, seje tag*
manden svømmede udad med
lange, seje tag Femina 1984

2 stærk og bøjelig; svær at
brække fx om plantedele og metaller
mods.: skør, sprød

*indium: .. Sølvhvidt metal der er
sejt som bly Fakta 1988*

- ofø ukuelig, stærk og gæv om
mennesker

*Han var en sej gammel knark der
ikke fyrede om vinteren B. Haller:
Digterpjalten 1991*

3 tyktflydende, med stor
viskositet; klæbrig
*Efter fem-seks dage i
skumrederne kommer
haletudserne til syne i seje*

dråber slim i bunden af rederne

Illustreret Videnskab 1992

4 smart på en lidt hård og
overlegen måde uformelt = cool;
typisk: ~ fyr

*pigerne skal .. være feminine i
tækkelige kjoler med krave -
eller seje i stramme gamacher
med løs overdel* Amager Bladet
1992

• meget god (især unge) fed
*Til lykke på konfirmationsdagen
ønsker vi dig. Du er en rigtig
scorekarl, vi håber, at du må få
en fed fest og seje gaver*
telegram 1995

AFL: SUFF: -> sb. **sejhed**

SMS: til bet. 1 **sejtræk**

ØDAN ⁽³⁾: til bet. 1 -> adj.

*sejtflydende; til bet. 2 -> adj.

*sejlivet

HIST: oldn. *seigr*, af en rod med bet.

'dryppe, rinde langsomt'

sejg adj. - nu uofficiel, men alm.
stavemåde af *sej²

Fra og med 1955-udgaven af RO blev stavemåden *sej* af dette ord enerådende, mens ordet tidligere både kunne staves *sejg* og *sej*. Stavemåden med -g har altså været tilladt inden for DDO's periode. En søgning i korpusset viser mere end 600 forekomster af ordet med den nugældende ortografi *sej*, men formen med -g er slet ikke udryddet. Der er over 40 forekomster af den i 1955 afskaffede dobbeltform *sejg*, og nogle af de sprogbrugere der anvender formen med -g, er født så sent som i 1960. Vi vælger altså at oprette en artikel med den tidligere tilladte dobbeltform som opslagsord, beskriver denne stavemåde som *nu uofficiel* og henviser til den nu eneste officielle form. Men da formen *sejg* har været tilladt i ordbogens periode, hører den hjemme i den samlede beskrivelse af ordet og optræder derfor også i artiklen med opslagsordet *sej*.

At foreskrive og beskrive bøjningsformer

De bøjningsoplysninger som anføres i RO, er de officielle. Dem skal man benytte sig af hvis

man ønsker at følge den officielle retskrivning. DDO medtager de bøjningsformer som RO anfører, og angiver dermed normen. Men også den beskrivende opgave skal udføres. Et eksempel på hvordan den foreskrivende og beskrivende opgave løses når det drejer sig om bøjningsformer, ses i artiklen *limerick*.

limerick sb.

fk. -en, -er el. (uofficielt) -s, -erne

el. (uofficielt) -sene

[...] ((Ingen lydskrift i netversionen))

femlinjet, spøgende vrøvlevers hvis enderim som regel følger skemaet aabba, og hvis første linjes sidste ord ofte er et stednavn ; et eksempel:

Det forlød om en dame fra Bække, /
at hun godt ville gøre det frække /
med omegnens bude, / når manden
var ude. / Så i haven stod cykler på
række

HIST: efter den irske by *Limerick*;

versformens forbindelse med byen er

uklar

RO foreskriver at substantivet *limerick* hedder *limericker* i flertal. Den form anfører DDO, men vi anfører også den uofficielle form *limericks*. Det er nemlig den eneste flertalsform der forekommer i DDO's korpus, men her som ved ortografien vil forskellen mellem det foreskrivende og det beskrivende klart fremgå.

At beskrive ords betydning og vejlede i brugen af dem

Vedrørende ortografi og bøjning har RO, som tidligere understreget, beskrevet en norm vi som sprogbrugere kan eller skal følge. Betydningsangivelserne i RO er, som nævnt, blot beregnet til identifikation af opslagsordene, og vi har ikke og kan ikke have nogen norm for ords betydning. Det er sprogbrugerne der gennem deres brug af ordene bestemmer hvad de betyder. Men det betyder ikke at der ikke er delte meninger om hvad ordene rettelig betyder. En meget vigtig, måske den vigtigste, opgave for DDO er at beskrive ordenes betydning. Men netop fordi der er så markante meninger hos mange sprogbrugere om hvad et ord betyder, er det også en meget vigtig opgave for DDO at oplyse brugerne om at ord og deres betydninger kan opfattes meget forskelligt af forskellige sprogbrugere. Denne forskel i opfattelse af ords rette brug er afhængig af sprogbrugerens alder, køn, uddannelse, fødested, bosted, gruppetilhørsforhold m.m. DDO vejleder på mange områder i ordenes brug. Jeg vil i det følgende give eksempler herpå.

dufte vb.

-r, -de, -t

[...] ((Ingen lydskrift i netversionen))

udsende behagelig lugt

mods.: stinke

[NGT/NGN/der dufter (+ADVL) (af

NGT)]; typisk: *duftende blomster*;
 ~ *dejligt*
*Hele huset duftede af elegance
 og god mad og fine cigarer og
 dyr cognac* A.J. Jensen: Midt
 mellem le og græde 1989

- lugte til en lugt (denne brug regnes af nogle for ukorrekt) [NGN dufter til NGT, NGN kan_dufte/dufter NGT]

*Gnid skrællen [: af en citron]
 lidt mellem fingrene og duft til
 fingrene* Natur og teknik 1991

ØDAN: -> adj. *sødtduftende*,
 **velduftende*

Verbet *dufte* optræder i dansk med to betydninger. Den ene er den gængse og alment accepterede, nemlig 'udsende duft'. Denne betydning opføres i artiklen som hovedbetydning, og det fremgår af de formelle konstruktionsangivelser i de kantede parenteser at sætninger med verbet i denne betydning ikke kan konstrueres med objekt. Den anden betydning af ordet, 'lugte til en behagelig lugt', er anbragt som en underbetydning. Denne brug af ordet tillader et objekt i sætningen, enten direkte eller i form af præpositionsforbindelse med *til*, som i det anførte citat. Vi er opmærksomme på og vil gerne viderebringe til ordbogsbrugeren at denne betydning ikke accepteres af alle. Derfor er betydningen forsynet med en restriktion: *denne brug regnes af nogle for ukorrekt*.

Ord kan have en særlig stilværdi, en særlig valør, som gør at de ikke kan anvendes i enhver situation. At et ord er nedsættende, gør det naturligvis ikke uegnet til at optræde i DDO, men artiklen bør indeholde vejledning og advarsel om at man kan komme galt af sted hvis man tror ordet er neutralt og bruger det ved upassende lejligheder. Artiklen *smatso* viser hvordan vi anbringer den advarende vejledning i parentes efter betydningsbeskrivelsen.

smatso sb.
 fk. -en, ..søer, ..søerne
 [...] ((Ingen lydskrift i netudgaven))

dum, grim el. urenlig kvinde (stærkt nedsættende) møgso sj. i pl.
*han ankom til værtshuset og råbte til
 servitricen: "Kan du ikke hilse, din
 smatso."* B.T. 1991

HIST: førsteleddet er det lydefterlignende *smat* 'pløre', se *smattet*

Nye betydninger af ord opstår ofte blandt unge, og det varer noget før en sådan ny betydning bliver bredere accepteret. Den situation håndterer vi således med hensyn til beskrivelse og vejledning:

lapset adj.

-, lapsede

[...] ((Ingen lydskrift i netudgaven))

1 overdrevent elegant og moderne klædt

Uden at være lapset er han pænt og hæderligt klædt Berlingske Tidende 1991

2 lurvet og sjusket klædt (især unge, denne brug regnes af mange for ukorrekt)

[Han] dyrker det lapsede image med huller i både cowboybukserne og (især) i gummiskoene Blå Bog 1988

Det følgende ord, *ørle*, er et eksempel på et ord hvis udbredelse er begrænset til en bestemt gruppe af unge mennesker i hovedstadsområdet.

ørle vb. - også i formen **ørgle**

-r, -de, -t

[...] ((Ingen lydskrift i netversionen))

(jargon) kaste op (unge, især hovedstaden) = brække sig [NGN ørler]

Senere på aftenen gjorde de mange drinks i Helles mave oprør, hvorfor hun ørlede resten af natten Blå Bog 1988

AFL: SUFF: -> sb. **ørler**

HIST: vist lydefterlignende

I et sådant tilfælde bringer vi før betydningsangivelsen en oplysning om at ordet må betegnes som *jargon*, altså gruppesprog. Dertil kommer beskrivelsen af den kronologiske (*unge*) og den geografiske (*især hovedstaden*) udbredelse.

Også slangord medtages i en vis udstrækning i DDO. Behandlingen af slangord kan ses i den følgende artikel, *sne*, sb., under betydningsnummer 3. Som ved *ørle* er det før betydningsbeskrivelsen oplyst at denne brug af ordet *sne* tilhører den type sprog man kunne kalde *slang*, og altså ikke kan betragtes som tilhørende det neutrale almensprog.

sne¹ sb.

fk. -en

[...] ((Ingen lydskrift i netudgaven))

1 nedbør i form af iskrystaller der

hænger sammen i lette, hvide fnug;

typisk: *der falder ~, sneen flyger, sneen*

vælter ned

Sneen var faldet tæt i mange dage, store

driver dækkede vejene, og nu føg det

kraftigt E. Mathiesen: Harlekin på flugt 1987

• den masse el. det lag der opstår som

følge af nedbøren; typisk: *skovle ~, sneen*

smelter

*Næste dag lå sneen meterhøj i gaderne,
og sneplovene havde nok at se til*
Hjemmet 1988

2 flimrende billede af små sorte og hvide
prikker på fjernsyns- el. radarskærm pga.
dårlige modtageforhold el. interferens
*Jeg har sne på 17 tomm'eren / og det
pisser ned om somm'eren* Jensen - tonajt
1989

3 (slang) kokain

*prisen på "sne" .. er faldet over 100
procent inden for det sidste år* Vi Unge
1989

den sne der faldt i fjor bruges om hvad
der nu er forsvundet, glemt el. uden
interesse

*megen litteratur [er] et "døgnflue-
fænomen", der glemmes lige så hurtigt
som den sne, der faldt i fjor* Kosmologisk
Information 1989

evig sne sne som bliver liggende i
områder med konstant kulde uden at
smelte
*Ca. 60 % [af Svalbard] er dækket af evig
sne* Fakta 1988

i den kolde sne ofø i en tilstand af
udelukkelse og forladthed
*Mig har de bare slængt ud i den kolde
sne. Et års gage og så farvel, færdig,
basta* B. Forsberg: Ingen tårer .. 1988

AFL: til bet. 1 ROD: -> vb. **sne**

SMS: til bet. 1 **snebunke**, **-byge**, **-fygning**,
-lag, **-vejr**, **-vinter**; ***rost-**, ***fyge-**,
julesne, ***tøsne**

HIST: oldn. *snjór*, *snær*, ty. *Schnee* beslægtet
med lat. *nix*, afl. af en rod med bet. 'klæbe,
klumpe sammen'

sne² vb.
-r, -ede, -et
[...] ((Ingen lydskrift i netversionen))

falde som nedbør i form af sne [det sner]
*alligevel sneede det, store hvide fnug
faldt langsomt og blødt ned på mig* L.

Bukdahl: Brat Amerika 1990

• ofø falde i stor mængde især om ting der
daler langsomt el. yndefuldt [det sner (med
NGT)]

Det sner sgu med chokoladedrys! P.

Moritzen: Ida i Terapistan 1987

det er her det sner ofø det er her de
vigtige el. spændende ting foregår
(uformelt)= forvanskning af det er her det
sker *hos familien Eichler var det stedet,
hvor det sneede. Der var fest og farver
og can-can på bordene* Alt for Damerne 1988

sne 'inde blive spærret inde, fx i et hus,
af snemasser ved et kraftigt snefald [NGN
sner inde; hjælpevb.: være]

*hvad hvis vi oplever en storm hvor
Bogense sner inde, det har vi oplevet før*
Fyens Stiftstidende 1992

sne 'til blive helt dækket af sne ved et
kraftigt snefald [NGT sner til; hjælpevb.:
være]b

*Hvis vejen om vinteren sner til, kommer
sneploven straks og rydder den* Femina 1985

Artiklen *sne*, vb. er også medtaget her for, sammen med det øvrige eksempelmateriale, at give et indtryk af hvilke oplysninger man kan glæde sig til at finde i DDO. Det ligger uden for denne artikels rammer at rumme en fuldstændig beskrivelse af alle ordbogens oplysningstyper. Det har været redegørelsens hovedformål, ud over at præsentere Den Danske Ordbog, at pege på grundlæggende forskelle mellem en ordbog som Retskrivningsordbogen og den kommende Danske Ordbog. De to ordbøger er ikke konkurrenter, men netop kollegaer, som titlen på denne redegørelse siger. Deres formål er forskelligt, og de bruges i forskellige situationer. Men samarbejdet mellem de to ordbogsredaktioner er frugtbar og nødvendigt. DDO's redaktion bruger Dansk Sprognævns seddelsamling og konsulterer medarbejderne i Sprognævnet i ortografiske spørgsmål, og Dansk Sprognævn kan bruge DDO's korpus som vigtigt empirisk materiale i sit daglige arbejde og i arbejdet med fastlæggelsen af den danske ortografiske norm.

Ebba Hjorth (f. 1946) er ledende redaktør af Den Danske Ordbog, medlem af Dansk Sprognævn.

1. Dansk Ordbog. Plan for en ordbog over dansk nutidssprog. 18. december 1989. Af Ebba Hjorth, Iver Kjær, Ole Norling-Christensen, Hanne Ruus.
2. Man kan blive Spordhund ved at henvende sig til Den Danske Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K, telefon 33 13 84 20 - 9631 og bede om at få tilsendt en vejledning.
3. ØDAN er en forkortelse for 'øvrige orddannelser' som hverken er sammensætninger (SMS) eller afledninger (AFL).

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Den bare skjorte

Af *Anita Mai Ågerup*

Tiderne skifter, moden skifter. Beklædningsstykker og deres benævnelser forsvinder, og nye kommer til. I tidens løb har der været flere betegnelser for skjortelignende klædningsstykker. Engang gik kvinder med *særk*, senere gik de med *chemise*. For ikke så længe siden gik de med *skjortebluse*, i dag går de ganske enkelt med *skjorte* ligesom mændene. Mændene har længe gået med skjorte, men en skjorte er i dag et meget anderledes klædningsstykke end for bare hundrede år siden.

Ordet skjorte

Ordet *skjorte* er i Ordbog over det Danske Sprog, bd. 19, 1940, defineret som '(langt eller halvlangt) klædningsstykke med ærmer, især af linnedstof, der af mænd (og drenge) bæres inderst på kroppen, evt. over en (uld)trøje (svarende til chemisen, særken hos kvinderne), og (ved fuld påklædning) oftest er helt eller delvis skjult af de ydre klædningsstykker'.

Umiddelbart undres man vel over denne definition. Hvad kan der ligge i *langt*? Bæres skjorten vitterlig inderst på kroppen? En sådan beskrivelse passer i hvert fald ikke til nutidens skjorte. Men et tilbageblik i skjortens historie hjælper på forståelsen af denne definition af ordet *skjorte*.

Bondeskjorten

Så langt tilbage som i middelalderens sagaer og ridderviser findes betegnelsen *skjorte*. Dengang var skjorten mere end et simpelt klædningsstykke. Når en kvinde syede en skjorte til en mand, var det et symbol på at hun tilhørte ham. En gift kvinde syede således ikke skjorter til hvem som helst, for det blev betragtet som utroskab.

Ifølge Gudrun Andresen: Danske Bondeskjorter fra ca. 1770 til ca. 1870, er de ældste bevarede skjorter fra bondebefolkningen fra sidst i 1700-tallet. Man har flest skjorter fra omkring 1800 til 1860'erne. De ældste bondeskjorter var meget vide, men senere blev de smallere. Fælles for skjorterne var bl.a. at de var forsynet med rynker ved halsen og

hånden, hvilket sikkert var en påvirkning fra adelens skjorter. Skjorteærmerne var afsluttet med en linning (manchet), og i halsen var der også en linning eller en krave. Skjorterne var sædvanligvis uden knapper, men med slids ned foran, der gik til brystet. Slidsen kunne være forsynet med en belægning. De fleste skjorter var mærket med navn og var mere eller mindre rigt pyntet med broderier. De gik som regel til knæene, men de kunne også være længere.

Brudgomsskjorten, som manden bar til bryllupsfesten, blev der gjort særlig meget ud af. Den blev syet af et finere stof end dagligskjorterne, og den blev pyntet med broderier på skuldre, krave og ærmer. Kvinden fik på denne måde vist sin kunnen, og det klædningsstykke som han skulle bære inderst på kroppen, og som skulle omslutte ham, var symbolet på hendes trofasthed og kærlighed til ham.

Til forskel fra den almindelige jævne bondes skjorte var skjorten hos de mere velstående blot en slags undertøj. Kun den hvide skjortekrave og håndlinningerne var synlige. Resten af skjorten var skjult under anden beklædning. Og også siden hen har en stor del af skjorten ofte været dækket af veste, jakker og trøjer.

I øvrigt er bondeskjorten som klædningsstykke blevet genoplivet i 1970'erne. Man har altså taget det gamle snit fra bondeskjorten og tilpasset den til den moderne tøjstil. I Pia Jarvad: Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998, København 1999, er ordet *bondeskjorte* med, og det er karakteriseret således: 'skjorte med facon som tidligere brugt almueskjorte uden flip med knapåbning foran ned til brystet, med vide, posede ærmer og smal manchet'.

Særken

Særken var kvindens skjorte. Oprindeligt var ordet *særk* betegnelsen for det klædningsstykke der både af mænd og kvinder blev båret inderst på kroppen, men senere blev ordet brugt specielt om kvindens inderste klædningsstykke svarende til mandens skjorte.

Ifølge Gudrun Andresen: Særke. Danske bondekvindes særke og oplod fra ca. 1770 til ca. 1870, var særkene mere varierede i snittet end bondeskjorterne. De var dog alle vide og blev i reglen syet med halvlange ærmer. Mange særke havde slids ned foran, men oval eller firkantet halsudskæring var også almindeligt. Særken har ligesom skjorten spillet en vigtig rolle både i det daglige og ved særlig højtidelige lejligheder. Hverdagssærken var meget enkel og næsten uden udsmykning. Den har været bekvem at arbejde i, og kvinderne har ved indarbejdet sikkert kun haft særk og skørt på. Brudesærken var den der blev gjort mest ud af.

I slutningen af 1700-tallet kom det franske ord *chemise* i brug hos adel og borger i stedet for *særk*. Chemisen var en moderne og lettere udgave af særken. Kun på landet bevarede man ordet *særk* og til en vis grad det gamle snit helt op til 1900.

Chemisen

Ordet *chemise* er indlånt fra fransk i perioden 1750 til 1870 (jf. Peter Skautrup: Det danske sprogs historie, bd. 3, 1953). I begyndelsen blev det brugt både i betydningen 'særk'

og 'skjorte' (jf. Jacob Baden: Ordbog over de af fremmede Sprog i det Danske indførte Ord, 1806). I Ordbog over det Danske Sprog, Supplement, bd. 2, 1994, er det karakteriseret således: 'underbeklædningsstykke, især til kvinder og piger'.

Chemise har desuden været en betegnelse for en let, løsthængende, nedringet kjole (jf. Ordbog over det Danske Sprog, Supplement, bd. 2, 1994) eller en kvindelig hverdagskjole (jf. Ludvig Meyer: Kortfattet Lexikon over fremmede Ord, 1837).

Chemisen, og i øvrigt også særken, kunne bæres uden på anden underbeklædning. I Textilbogen, 1946, s. 280, er chemisen betegnet som "udvendig" underbeklædning. Den kunne bruges uden på den "indvendige" underbeklædning, fx en strikket uldundertrøje. Chemisen kunne dog også bæres alene som eneste underbeklædning på overkroppen.

I dag beskriver Politikens Nudansk Ordbog med etymologi, 1999, *chemise* som 'en kort, løstsiddende undertrøje med stropper og evt. blonder til kvinder'.

Skjorteblusen

Ordet *skjorte* bruges også i sammensætningen *skjortebluse*. I Ordbog over det Danske Sprog, bd. 19, 1940, angives dette ord med betydningen 'bluse (nu kun: damebluse), syet i skjortefacon'. Bemærkningen om at ordet nu kun bruges om damebluse, viser at det engang har været brugt om en bluse til mænd, hvilket også fremgår af ordbogens citat fra Johannes V. Jensen: Einar Elkær, 1898:

Han havde kun et par lærredsbenklæder og en skjortebluse på.

I dette citat, der er ca. 100 år gammelt, er *skjortebluse* brugt så godt som synonymt med *bluse*, der er indlånt fra fransk i samme periode som *chemise*, altså mellem 1750 og 1870 (jf. Peter Skautrup: Det Danske Sprogs Historie, bd. 3, 1953). *Bluse* under betydning 1 i ordbogens bd. 2, 1920, defineres som 'løstsiddende, skjortelignende overklædning af lærred og lign., især om arbejdsdragt el. til børn; kort kittel'.

Under betydning 2 i ordbogen står der bl.a. at *bluse* er et '(løstsiddende) damekjoleliv, ofte af et andet stof end nederdelen'.

Det er betydning 2 af *bluse* der med en mindre betydningsudvikling har vundet hævd, og således er *skjortebluse* blevet en betegnelse for 'en damebluse med form som en skjorte', som det udtrykkes i Politikens Nudansk Ordbog med etymologi, 1999. I dag er der dog en del, nok især yngre sprogbrugere, der slet ikke bruger ordet *skjortebluse*. De bruger ganske enkelt ordet *skjorte* i stedet for.

Skjorten

Ifølge Politikens Nudansk Ordbog med etymologi, 1999, betyder *skjorte* 'tøj i tyndt stof der dækker overkroppen, og som lukkes med knapper; kan have krave og lange el. korte ærmer'. Denne definition svarer ikke helt til den der er givet i Ordbog over det Danske Sprog. Det skal den heller ikke, for skjorter er ikke hvad de har været. De er fx ikke så lange som de har været, de har heller ikke nødvendigvis lange ærmer, og de bæres ikke kun af mænd, men også af kvinder - og af børn i alle aldre. Før i tiden havde skjorter ikke

knapper ned foran, men det har de i dag. De fås i alverdens farver og mønstre, men også de hvide skjorter er almindelige. Nogle gange er de mere eller mindre dækket af anden beklædning, andre gange er hele skjorten synlig.

Selvom skjorter bæres både af mænd og kvinder, betyder det dog ikke at klædningsstykkerne er identiske. Man kan som regel se på faconen, mønstret, farven, brystlommerne, knapperne el.lign. om det er en *herreskjorte* eller en *dameskjorte* - om ikke andet, så kan man se det på knappernes placering i henholdsvis højre og venstre side!

Sammensætningerne *herreskjorte* og *dameskjorte* bruges i visse, især kommercielle, sammenhænge hvor distinktionen er praktisk, fx i reklamer og kataloger: *Tilbud på alle dameskjorter i denne uge*. Ellers bruger man blot *skjorte*: *jeg har lige købt en ny skjorte eller knap skjorten!* I sådanne sætninger vil man næppe bruge *dameskjorte* eller *herreskjorte*.

Og så er der *cowboyskjorter*, *manchetskjorter*, *hawaiiskjorter*, *poloskjorter*, *bindeskjorter*, *skovmandsskjorter* for ikke at tale om *natskjorter*, *pynteskjorter* og *messeskjorter*. Skjorten findes i utallige udgaver til utallige formål, men at *sælge sin sidste skjorte* for at beskrive dem alle er vist for meget forlangt!

Anita Mai Ågerup (f. 1969) er videnskabelig medarbejder i Dansk Sprognævn.

De historiske oplysninger og illustrationerne stammer fra Gudrun Andresen: *Danske Bondeskjorter* fra ca. 1770 til ca. 1870, 2. udg., København 1981, og samme: *Særke*. *Danske bondekvindes særke og oplod* fra ca. 1770 til ca. 1870, København 1976.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

SPØRGSMÅL OG SVAR

Fra .. til

Spørgsmål: Når man ansøger om at adoptere et udenlandsk barn, skal man angive hvilken aldersgruppe man ønsker barnet skal tilhøre. Vi søgte om et barn *0-4 år* og mente at det betød 'et barn op til 5 år'. Er det rigtigt?

Svar: Lad os straks slå fast at udtrykket ikke er entydigt. Bindestregen i udtrykket *0-4 år* svarer til ordene *fra .. til*. Ifølge Ordbog over det Danske Sprog kan *fra* betegne et tidspunkt eller tidsrum som betegner 'begyndelsen til noget' (bd. 5, 1923, sp. 1142), og *til* kan betegne 'endepunktet for en handling, tilstands, frists, termins varighed' (bd. 23, 1946, sp. 1144). Det synes at fremgå af disse betydningsforklaringer og af ordbogens eksempler at tidsangivelser af typen 'fra A til B' normalt inkluderer både A og B (eller i hvert fald dele af både A og B) idet både begyndelsespunkt og slutpunkt normalt må siges at høre med til det de afgrænser. En sådan brug af *fra .. til* foreligger i følgende eksempler:

NN levede 1889-1967/fra 1889 til 1967.
Forretningen er åben mandag-fredag/fra mandag til fredag.

Sådan kan man ikke sige hvis man mener at NN er født 1.1.1890 og død 31.12.1966, eller at forretningen kun er åben tirsdag, onsdag og torsdag.

Tilsvarende vil den formulering De har forelagt os, nok af de fleste blive opfattet sådan at De søger et barn 'fra 0 til 4 år medregnet'.

Men selvom denne tolkning er den mest nærliggende, kan andre opfattelser ikke udelukkes. Det fremgår bl.a. af at man ofte støder på præciserende udtryk som *fra og med*, *til og med* og en tilføjelse som *inklusive: et barn fra 0 til 4 år inklusive*.

Udtrykket *0-4 år* er ikke entydigt, og hvis man vil være sikker på ikke at blive misforstået, gør man klogt i at præcisere hvad man mener.

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Postdistrikt Odense

Spørgsmål: Jeg har bemærket en ny sproglig konstruktion, som bliver mere og mere almindelig. Det drejer sig først og fremmest om officielle betegnelser på forskellige institutioner:

Postdistrikt Odense svarende til *Odense Postdistrikt*, *Senior Center Fyn* svarende til *Fyns seniorcenter*. Man kan også nævne *Sygehus Fyn Nord* eller *Handelshøjskole Syd*, som det jo hed. Herhen hører vel også benævnelser som *Post Danmark* og *Tele Danmark*?

Svar: Sagen drejer sig om ændret rækkefølge af leddene i flerleddede betegnelser på institutioner. I den danske tradition har den slags navne haft rækkefølgen *proprium* (egennavn), fx *Odense*, plus fællesnavn, fx *sygehus*, altså *Odense Sygehus*. Men vi har også lagt mærke til at typen med det beskrivende led først bliver mere og mere udbredt. Den er næppe oprindelig dansk. På flere af os virker den nærmest tysk, men visse konstruktioner har vi nok fra engelsk (amerikansk). I Aage Hansens bog *Vort vanskelige sprog*, 2. reviderede udg., 1965, står der at "Det hedder firmaet N.N. og P.P. ligesom det hedder *aktieselskabet Fønix*" osv. (s. 81). Men det tilføjes at enkelte firmaer siden besættelsestiden efter tysk mønster har benyttet ubestemt form: *Firma N.N.*

Samme konstruktion, men brugt i lidt andre forbindelser, har vi i det aktuelle *Operation Dagsværk* om gymnasiasternes indsats for forskellige etniske grupper. Tilsvarende *Operation Regelstorm*, som den daværende undervisningsminister kaldte det da han indkaldte til pressemøde 14. marts 1991 i den hensigt at rydde op i "folkeskoleafdelingens 7 love, 81 bekendtgørelser og 74 cirkulærer og vejledninger" (Folkeskolen, 1991, nr. 24, s. 19). Forbilledet er klart nok *Operation Ørkenstorm*, hvor *ørkenstorm* er et oversættelseslån fra amerikansk *Desert Storm* om den militære operation for at tvinge Irak ud af Kuwait i 1991

(American Speech, vol. 66, no. 4, s. 387). Det fremgår af Knud Sørensen: *A Dictionary of Anglicisms in Danish*, 1997, at *operation* brugt som første led af kodenavnet for en militær eller civil kampagne er et oversættelseslån fra engelsk sprog. Knud Sørensen nævner flere eksempler, således *operation svinestald* om tilbuddet til landmændene om at bygge svinestalde på deres egen jord - på andelsbasis. Den engelske oprindelse bekræftes yderligere af et af de sidste skud på stammen, nemlig det engelskejeede stormagasin Hennes og Mauritz' annonce i aviser og blade for årets militante sommertøj, der som billedtekst har *Operation sommermode*.

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Interessant

Spørgsmål: I en rapport fra en studerende har jeg set ordet *interessent* brugt i betydningen 'sådanne som har interesse i en sag'. Er det en korrekt anvendelse af dette ord?

Svar: Ordet *interessent* er i samtlige for os tilgængelige fremmedordbøger defineret som 'deltager i et interessentskab'. Ordet *interessentskab* defineres som 'forening af to eller flere der ved indskud af kapital og/eller arbejde virker for fremme af den fælles økonomi' (Munksgaard: Fremmedordbog 1997).

Vi har i vores citatsamling et enkelt eksempel på at substantivet *interessent* er brugt i betydningen 'en der er interesseret i noget', men sat i anførselstegn, så man forstår at sprogbrugen er spøgefuldt ment:

Hvis man efter kurset har fået blod på tanden, kan "interessenterne" fortsætte i bridgeklubben (Odsherredskysten 15.8.1990)

Denne sprogbrug må frarådes i mere seriøse sammenhænge. I stedet kan man tale om *de interesserede* eller eventuelt *interessenterne* eller *de interesserede*. Men vi vil nu anbefale *de der er interesserede* eller *de interesserede*.

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Indtag eller indtagelse

Spørgsmål: Hvad forskel er der på *indtagelse* og *indtag* af mad og medicin?

Svar: Begge ord er optaget i Retskrivningsordbogen, 2. udg. 1996. Ordet *indtag* er desuden defineret i Politikens Nudansk Ordbog med Etymologi 1999 som 'en mængde som indtages gennem munden'. Der er givet eksemplerne: *for at tage sig må man skære ned på sit indtag af kalorier og et årligt indtag på 1.000 mikrogram A-vitamin*. Ordet *indtagelse*, der

er dannet efter traditionelle orddannelsesprincipper, er ikke optaget, formentlig bl.a. af denne grund. Det finder man til gengæld i Ordbog over det Danske Sprog, bd. 9, 1927, som verbalsubstantiv til verbet *indtage* i betydningen 'spise, drikke, tage til sig', bl.a. i brugen om mad, medicin o.l.

I relation til mad og medicin er der næppe nogen betydningsforskel på de to ord. *Indtag* er blot mere moderne. Det er det man i dag ser på de såkaldte indlægssedler fra medicinalfirmaerne der ledsager den medicin man køber på apoteket. Muligvis er ordet en oversættelse af engelsk *intake*, der bl.a. kan bruges om føde.

Nogle sprogbrugere bruger *indtag* om den mængde der skal konsumeres, mens *indtagelse* af dem bruges om selve handlingen at indtage føde eller medicin. Men det er ikke en distinktion som har fundet vej til ordbøgerne.

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)
